

спремност да закључе савез са Србијом у циљу остварења заједничког устанка Словена и Грка. Устанак у Босни и Херцеговини 1875. године оставио је снажан утисак на становнике Крита. Резултат таквог расположења је и поздравно писмо вођа и капетана Крита упућено из града Иде устаницима у Босни и Херцеговини. О расположењу грчког становништва према устанку у Босни и Херцеговини говоре изјештаји конзула А. Е. Лавовског из Канеје.

У неколико докумената насталих у руском посланству у Бечу говори се о преговорима А. Орешковића као посланика Ј. Ј. Штросмајера и Народне странке са кнезом Николом у прољеће 1869., затим о намјери Омладине да у фебруару 1872. године организује устанак на Балкану и о притиску опозиције на српску владу и кнеза Милана да подрже херцеговачки устанак.

Мада овај зборник представља само избор докумената из богате грађе о националноослободилачким покретима која се чува у совјетским архивима и мада се он временски не поклапа са постојањем Омладине, он јасно одређује ширину националних покрета у европској Турској. Без обзира на калкулације великих сила, плица борбе за национално ослобођење била је захватила све балканске народе. Улога Омладине у међусобном зближавању и солидарисању народа Балкана била је веома запажена.

Публиковањем овог зборника учињен је велики напредак у објављивању непознате грађе из совјетских архива. Приређивачима В. Н. Кондратјевој, Н. Петровићу и В. И. Фрејдзону треба одати пуно признање за уложен труд, а Матици српској и Институту славјановеденија и балканистики АН СССР за издавање овог зборника. Остаје нам да изразимо жељу да ће Одбор за проучавање Уједињене омладине српске и даље улагати напоре да и документи из других европских архива буду публиковани што ће свакако битно утицати на свестранију и свеобухватнију оцјену дјеловања Уједињене омладине српске.

Мр Ибрахим Тепић

Тодор Крушевац: БОСАНСКОХЕРЦЕГОВАЧКИ ЛИСТОВИ У XIX ВЕКУ, »Веселин Маслеша«, Библиотека »Културно наслеђе«, Сарајево 1978, (стр. 412)

Библиотека »Културно наслеђе« издавачке радне организације »Веселин Маслеша« из Сарајева обогатила је своју збирку још једном, врло интересантно писаном књигом под насловом »Босанскохерцеговачки листови у XIX веку« аутора Тодора Крушевца.

Почеци босанскохерцеговачке периодичне штампе падају у вријеме оснивања прве штампарије у Сарајеву 1866. године чије је отварање омогућила турска власт, јер је у њој требало да буде штампан и званични лист босанског вилајета »Босна«. Од тог времена периодика се у овим крајевима развијала брже или спорије зависно од друштвено-политичких прилика у којима је настјала и дјеловала.

Књига »Босанскохерцеговачки листови у XIX веку« подијељена је на два дијела: први обухвата период посљедње деценије турске владавине у Босни и, други, прве године под аустроугарском управом. У сваком од ових дијелова, поред врло кратких увода, у којима се говори о друштвено-политичким приликама у којима је настајала периодика, дат је и врло исцрпан историјат настанка појединих листова и часописа, говори се о њиховој оријентацији и проблемима којим се баве, о уредницима и сарадницима и да је се још читав низ врло интересантних података и детаља везаних за издавање и дјеловање тих листова.

»Овим радом, како каже сам аутор«, покушава се на основу приступачне периодичне штампе, архивске и друге грађе дати историјски приказ босанскохерцеговачких новина и часописа у XIX веку, при чему су расположиви материјали код појединачне обраде нужно наметали различно поступање: непотпуно казивање услед оскудних података код једних и селективно ограничење на најбитније из разних разлога код других. Ипак, њим се у целини сагледавају правци кретања и развитка босанскохерцеговачких листова у XIX веку...«

У првом дијелу који обухвата посљедњу деценију турске власти у Босни долази до већих промјена како у политичком тако и у друштвеном животу у тим крајевима. Иако реформе које су спроведене у Босни у том периоду нису ни издалека донијеле оно што се од њих очекивало ипак се у свим облицима живота осјећало ново вријеме. То се нарочито испољавало у градовима међу хришћанским становништвом које је настојало да се што прије извуче из заосталости. Отваране су школе, ступало се у везу с напреднијим сусједима, а било је и неколико покушаја да се отвори штампарија. Турске власти то нису одобриле све док то није њима одговарало. 1865. године Босна је проглашењем фермана о уставном закону за вилајет босански, подијељена на окружне области и постала је вилајет са вилајетским управним установама. У члану 9. поменутог Уставног закона предвиђено је постојање штампарије у вилајетском централном мјесту. Тако је дошло до формирања прве штампарије у Сарајеву. Валија Осман-паша позвао је земунског штампара Игњата Сопрона да у Сарајеву оснује и уреди штампарију. Отворена у прољеће 1866. године сарајевска штампарија је у прво вријеме радила под именом »Сопронова печатња«, а крајем 1866. године прешла је у руке Покрајинске управе и продужила рад као Вилајетска печатња, односно, касније, као Вилајетска штампарија. Њен задатак је био да штампа вилајетске званичне новине ради објављивања законских текстова. Десетак година касније слична штампарија основана је и у Мостару. Што се тиче питања штампе и слободе штампе, односно штампане ријечи које централна турска управа није законски регулисала, постојећа генерална линија обавезивала је штампу да уважава и у свему подржава режимске политичке тежње, а сам надзор над штампом остављен је Покрајинској управи с валијом на челу. У таквим условима о некој слободи штампе није могло бити ни говора.

Првим босанским листом сматра се »Босански пријатељ« иако излази у Загребу. Сви покушаји Ивана Фране Јукића и његових истомишљеника, младих фрањеваца да оснују књижевно друштво и часопис у Босни нису уродили плодом и зато они издају у Загребу 1850. године часопис »Босански пријатељ« који се бави искључиво темама из Босне, њеним људима и догађајима, и пише о надањима и страдањима. »Босански пријатељ« је изашао у четири свеске од којих је три припремио Иван Ф. Јукић. Па, иако је

овај часопис по свом одјеку био ограничен на узак круг писмених људи, само покретање овог часописа свједочи да су у Босни и Херцеговини постојале снаге које су с великом љубављу и надахнућем уносиле савремена културна и просвјетна схватања.

Након оснивања штампарије у Сарајеву, покренута су и штампана још четири седмична листа – три у Сарајеву: »Босански вјестник« »Босна« и »Сарајевски Цвијетник«, и један у Мостару – »Неретва«. »Босански вјестник« и »Сарајевски Цвијетник« били су политичко-информативно забавни листови, а »Босна« и »Неретва« званични листови.

Први број »Босанског вјестника« изашао је из штампе 1866. године у Сопроновој штампарији. Издато је укупно 51 број листа али се не зна да ли је негдје комплетно сачуван. Лист је излазио на српскохрватском језику, ћирилицом и новим Вуковим правописом, једанпут недељно, а био је политичко-информативног, забавног и поучног карактера.

Убрзо након »Босанског вјестника« у Сопроновој печатњи почело је штампање званичног листа босанског вилајета »Босна« на турском и српскохрватском језику, ћирилицом. Излазећи без прекида готово тринаест година (636 бројева) »Босна« је доносила, прије свега, текстове важнијих закона и наредба, објашњавала и тумачила их, а уз то објављивала и краће информације из политичког, привредног, културног и уопште друштвеног живота.

1868. године уредник »Босне« Мехмед Шакир Куртџехајић, с одобрењем валије Осман-паше покренуо је нови седмични лист под називом »Сарајевски Цвијетник« (Ђулшени-сарај). »Сарајевски Цвијетник« је такође двојезични, на турском и српскохрватском, ћирилицом, али се од званичне »Босне« разликовао по томе што је стално иступао и бранио позиције турских управљача у Босни и, уз то, доносио занимљив материјал различитог забавно-поучног садржаја. Нови лист је, и поред истицања своје независности, сматран полуслужбеним органом. Из писања »Сарајевског Цвијетника« могуће је створити прилично реалну слику о друштвено-политичком стању и збивањима у босанском вилајету седамдесетих година прошлог вијека. Изашло је укупно 170 бројева и сви су сачувани. Данас се налазе у Гази Хусревићевевој библиотеци и Народној и универзитетској библиотеци у Сарајеву.

Када је 1876. године Херцеговина издвојена из босанског вилајета у засебну административну цјелину у рангу вилајета са сједиштем у Мостару власти су и тамо основале штампарију и почеле издавати званични лист »Неретва«. »Неретва« је такође двојезични лист с упоредним текстовима на турском и српскохрватском, ћирилицом. »Неретва« је уређивана по узору на »Босну«. Не зна се колико је бројева изашло. Раније се мислило да је изашло 38 бројева закључно са 16. XII 1876. године, али је могуће да су изашла још два-три броја до укидања херцеговачког вилајета, крајем те године.

Други дио, Крушевчеве књиге, много обимнији, говори о периодици у Босни и Херцеговини под аустроугарском управом. Одлуком великих сила окупљених на Берлинском конгресу 1878. године Аустро-Угарска је добила право да окупира Босну и Херцеговину. За штампу у Босни и Херцеговини нису настала много боља времена доласком Аустро-Угарске. Иако у измијењеним приликама постаје значајнија, са више угледа и уваженија, штампа је ипак дуго таворила у скученим, унапријед одређеним оквирима, раз-

вијајући се спорије од материјалних области у којима су тежње новог времена брже и потпуније долазиле до изражаја.

Окупациони систем држао је штампу под својом контролом и у прво вријеме допуштао излажење листова који су уређивани искључиво према његовим инструкцијама да би касније допустио излажење и других листова (поучних, забавних, вјерских, политичких, књижевних и др.) који ће, под надзором режима, на свој начин покушати да задовоље потребе земље у развоју. Пред сам крај XIX вијека појавиће се и први независни политички листови који ће до изражаја доћи тек у деценији пред први свјетски рат.

На челу босанскохерцеговачке периодике за вријеме аустријске владавине стоје званичне новине које је Земаљска влада у Сарајеву покренула и издавала прво као »Босанско-херцеговачке новине«, а од 1881. године до краја окупације под именом »Сарајевски лист«. То су једине новине које су излазиле цијело вријеме аустроугарске управе. Уз овај познати владин орган излазиле су још двије званичне публикације »Гласник закона и наредба за Босну и Херцеговину«, који је излазио на српскохрватском и немачком језику и службени лист Дирекције полиције за БиХ најприје као »Polizei Blatt« а касније као »Полицијски лист«.

Поред ових званичних листова, у Босни и Херцеговини излазио је велики број листова које је аутор сврстао према проблематици којом су се бавили у седам група: агенцијско-информативни, забавно-поучни, вјерски, политички, привредни, књижевни, научни, педагошки листови. У свих осам група обрађено је 40 листова.

Агенцијско-информативни лист »Bosnische Correspondenz« имао је задатак да штампи Монархије пружа информације о приликама у Босни и Херцеговини. Излазио је непуну годину дана да би због проширене дјелатности и несугласица које је изазивао био обустављен. Након тога појавио се »Die Ossuration«, али су власти заплијениле већ први број и нису допустиле покретање никаквог новог листа.

Први забавно-поучни лист појавио се 1882. године под називом »Требевић« да би већ његов други број био забрањен. Током година (до краја XIX вијека), појавило се још пет забавно-поучних листова и више рукописних, углавном ђачких листова који нису били дугог вијека. Ови листови, покретани без непосредног уплитања власти, били су усмјерени на забаву и поуку и није им било допуштено ни у ком облику и прилици расправљати о политичким питањима.

Придајући особити значај организованим вјерским заједницама због њиховог утицаја у народу, окупационе власти су стварале повољну климу за покретање вјерских листова у Босни и Херцеговини, иако нема сумње да је појава тих листова посљедица прије свега изузетне дјелатности коју је развила римокатоличка црква користећи се повлаштеним положајем у коме се наша. У овом периоду излазило је шест вјерских листова – пет католичких и један православни. Иако су ови листови, углавном, намијењени свештенству и цркви за њихове потребе, ипак се њихова улога и утицај у широј јавности не може занемарити.

Први политички листови појавили су се у Босни и Херцеговини након слома херцеговачког устанка (1882. године) када се један за другим појавило неколико листова. Означивши крај праксе која је бранила да се политичка питања у штампи уопште покрећу и расправљају, ови су листови у периоду сређивања прилика, послје устанка, имали двоструку улогу: да ситним уступцима, макар и привидно задовоље узнемирено становништво и

да, у исто вријеме, буду видан знак сређивања прилика и оствареног напретка под новом управом.

Ера политичких листова започела је 1884. године листом »Bosnische Post«, који је излазио на њемачком, намијењен чиновништву и јавности у Монархији и на страни. Ускоро се јавила идеја о потреби оснивања засебних политичких листова за сваку од три главне национално-конфесионалне заједнице. Послије тога појавило се још десет политичких листова са различитим вијеком трајања. (»Ватан«, »Просвјета«, »Глас Херцеговца«, »Напредак«, »Бошњак«, »Босанска пошта«, »Рехбер«, »Српски вјесник«, »Освит«, »Stimmen aus Bosnien«). Значајно је да се иза политичких листа у прво вријеме увијек налазила аустроугарска управа и да је, на овај или онај начин, управљала њима, без обзира на то што су ти листови приказивани као спонтане акције појединаца или група. Иако покретани с једног мјеста, ови први политички листови нису кројени по једном калупу. Они показују велику шароликост у погледу ставова, начина расправљања, писмености, технике уређивања. Заједничка им је особина да су на круг читалаца дјеловали само општим паролама, пошто у извођењу цјеловитог програма, по правилу, нису били довољно самостални. Они су у овом погледу били зависни од режима који им је према приликама и својим потребама одређивао оквире дјеловања. Како су у свакој прилици морали бранити режим, ширити и безусловно подржавати његову политику и уз то својим постојањем служити као видан знак трајног учвршћења нове власти, јасно је да су први политички листови више били од користи режиму него становништву коме су тобоже били намијењени.

Тек пред сам крај овог раздобља појавила су се и два независна политичка листа на чије покретање и издвајање режим није имао непосредног утицаја. То су »Српски вјесник« и хрватски »Освит«, који су били покренути у Мостару.

Привредни листови, иако их је било четири, нису били од великог значаја. У привредно неразвијеној земљи каква је била Босна и Херцеговина потреба за овим листовима или се није уопште осјећала или се ограничавала на веома уски круг интересената тако да су три престала излазити послје два-три издата броја а четврти, »Трговачка књижица«, након двије и по године.

И поред врло неповољних друштвено-политичких околности књижевни листови, намијењени уз то поуци и забави, јављају се у Босни и Херцеговини већ у првом раздобљу аустроугарске окупације. Тако је већ крајем 1885. године основан први књижевни (српски) лист »Босанска вила« и током година и једини. Почетком 1895. Земаљска влада покренула је велики илустровани књижевни лист »Нада«, који се уз велику издашну помоћ режима одржао до 1903. године. 1896. године једна група књижевно активних мостарских Срба покренула је трећи књижевни лист »Зору«, а група Муслимана основала је 1900. године и четврти босански књижевни лист »Бе-хар«.

Различити по времену и дужини излагања, као и у погледу књижевних схватања и усмјеравања на заинтересоване читалачке кругове, ови књижевни листови одиграли су значајну улогу у развоју модерног књижевног рада у Босни и Херцеговини.

У Босни и Херцеговини у периоду који обрађује Тодор Крушевац дјеловала су и два научна, те један педагошки лист. Већ 1889. године у Сарајеву је покренут познати »Гласник Земаљског музеја«, на српскохрватском

језику, а који излази непрекидно до данас. Босна и Херцеговина, до тада врло мало истражена, пружала је велике могућности за научноистраживачку дјелатност. Носилац тог научноистраживачког посла био је Земаљски музеј. Да би јавност била упозната са радовима и достигнућима на том пољу власти су потпомогале излажење листа »Гласник Земаљског музеја«, органа Земаљског музеја, а ради упознавања и шире европске јавности од 1893. године у Бечу излази »Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Herzegovina«, као избор из »Гласника« на њемачком језику.

Једини стручни педагошки лист који је излазио у Босни и Херцеговини у том периоду био је »Школски вјесник« који је покренула Земаљска влада (1894) ради задовољења практичних потреба. Поред стручног дијела поједине свеске су имале и службени додатак у коме су објављиване све персоналне промјене у области школства и просвјете.

Ова књига представља значајан допринос истраживању културне историје Босне и Херцеговине у XIX вијеку и пружа општи преглед издавачке дјелатности периодике допуњен с много интересантних детаља везаних за настајање и издавање листова и часописа. Иако је број читалаца био ограничен због великог броја неписмених, те иако су поједини листови нестајали послје свега два-три броја, ипак се утјецај тих листова осјећао готово у свим облицима друштвено-политичког живота Босне и Херцеговине.

Жељка Врдољак

Борис Ћорић: НАДА 1895-1903. Књ. I-II Сарајево, »Свјетлост«, ООУР издавачка дјелатност, 1978. Књ. I-Књижевно-историјска монографија, стр. 921 и књ. II Библиографија, стр. 185 (Библиотека културно наслеђе).

Нада, књижевни лист (часопис), један од првих из периода аустроугарске управе у Босни и Херцеговини има специфичан положај када се изучава културна баштина. Познато је да је овај лист настао као једна од компонената у реализацији Калајеве политике у Босни са циљем да тој политици буде практичан тумач. Истовремено уско везана за два имена: име свога званичног уредника Косте Хермана, експонента Калајевога политичког програма и пјесника Силвија Страхимира Крањчевића, који је за свих девет година излажења радио на њеном уређивању, *Нада* је и због тога била честом темом културних историчара.

Као званични владин лист, касније часопис, *Нада* (поуци и забави) је замишљена као сараднички израз босанства у склопу цјелокупне Калајеве политике, а истовремено као пандан часописима сличне физиономије који су излазили у другим славенским центрима: Београду и Загребу у првом реду. Сва контраверзна тумачења овога подухвата, дјелимично настала због лоше интерпретације самих савременика, добила су књижевно-историјском монографијом Бориса Ћорића научну и објективну оцјену.

Концепција цјелокупног рада, који је резултирао одбраном докторске тезе на Филозофском факултету у Сарајеву, је књижевно-историјска монографија о *Нади*, као први дио и библиографија објављених радова у њој, као други дио. На тај начин дјело је и објављено у двије свеске.